

вшанування заслуг нашого видатного земляка варто було б встановити меморіальну дошку у Київському політехнічному університеті та назвати на його честь одну з вулиць Києва та Чуднова.

1. Феценко-Чопівський І.А. *Хроніка мого життя: Спогади міністра Центральної Ради та Директорії // Передмова В.О. Шевчука: Комент. прим. М.Ю. Костриці, Г.П. Мокрицького. – Житомир: КВО Газ. “Житомирський вісник”. – 1992. – 124 с.* 2. Чопівська-Богун І. *Життя, гідне слави // Авжеж. – 1991. – № 8. – С. 33–42.* 3. *Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. – Львів: Меморіал, 1992. – 544 с.* 4. Костриця М.Ю. *Його мета – незалежна Україна // Радянська Житомиричина. – 1992, 10 вересня.* 5. Млиновецький Р. *Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. – С. 261.* 6. *Вісті з Української Центральної Ради. – № 31–36, листопад 1918 р.* 7. Костриця М.Ю. *Нові матеріали про видатного земляка // Житомирський вісник. – 1994, 2 вересня.* 8. *Іван Феценко-Чопівський. 220 днів Ради Республіки. – Львів–Республіка Комі–Дубно, 2007. – 69 с.* 9. Романів О. *Життя та творчість Івана Феценка-Чопівського // Українське матеріалознавство. – Т.І. – Львів. – 1994. – С. 7–15.*

УДК 329.17(09) (477) “ХХ”

В.П. Футала

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ПОЛЬЩІ (1920–1930-ті рр.): СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

© Футала В.П., 2008

Проаналізовано праці сучасних українських і польських істориків, присвячені петлюрівській еміграції у міжвоєнній Польщі. Виділено основні напрями досліджень, підбито підсумок вивчення теми та окреслено шляхи подальших наукових пошуків.

The work of modern Ukrainian and Polish historians devoted to Petliura’s emigration in Poland during the period of war are analysed. Main directions of the researches are allocated, a result of studying the theme is summed up and the ways of further scientific searches are outlined.

Польща була головною територією діяльності еміграційного уряду Української Народної Республіки. Тут проживала більшість його членів і співробітників, були засновані осередки й багато інших українських політичних середовищ, які, однак, не відіграли помітної ролі. Українська політична еміграція у II Речі Посполитій відзначалася високим рівнем консолідації саме тому, що у своїй переважній більшості стояла на платформі екзильного уряду УНР.

Порушена нами проблема має велику бібліографію, але в історіографічному аспекті перебуває на початковій стадії вивчення. Сучасні дослідники – С. Литвин [1], І. Срібняк [2, с. 12–26] та О. Колянчук [3, с. 13–17] – дали загальну характеристику наукового доробку своїх попередників. Тим не менше, процес прирощування нових знань з історії української міжвоєнної еміграції потребує аналітики. Це зумовлено тим, що останніми роками з’явилося чимало історіографічних фактів, серед них і праці згаданих учених. Актуальність теми дослідження випливає також із необхідності визначення реального внеску цієї еміграції в боротьбу за відродження Української державності. З позицій сьогодення стає зрозумілим, що досвід військово-політичної діяльності Державного центру УНР в екзилі, збереження національного статусу інтернованої армії, впровадження фахового вишколу і культурно-освітньої роботи, піднесення національної свідомості українських комбатантів в умовах перебування на чужині став у пригоді командуванню Української Повстанської Армії і тепер може бути використаний у патріотичному вихованні особового складу Збройних сил України.

Мета роботи – проаналізувати історіографічні джерела, які містять знання про унерівську еміграцію у міжвоєнній Польщі, виявити основні тенденції розвитку теми, з'ясувати мало-досліджені і не вивчені питання.

Для глибшого розуміння сучасного стану розробки проблеми варто дати загальну оцінку попередніх етапів її розвитку. Так, історики-марксистичні зображали еміграцію як “буржуазно-націоналістичне охвістя”, “контрреволюціонерів і зрадників”, що втекли під захист “польської буржуазії” та вели бездіяльно-безтурботне життя за кордоном. Дії уряду УНР на чолі із С. Петлюрою замовчували або розцінювали як прислужницьку діяльність на користь “імперіалістичних держав”.

В українській зарубіжній історіографії період еміграції якнайповніше відображений у спогадах учасників подій (звісно, з національно-державницьких позицій). Ця література містить багатий фактичний матеріал, але не позбавлена недоліків, як от: наявність суб'єктивних оцінок авторів, відсутність дослідницького та аналітичного елементів тощо. Разом з тим невелика кількість досліджень, здійснених представниками академічного світу зарубіжного українства, становить науковий інтерес. Насамперед ідеться про розвідку С. Наріжного, присвячену культурно-просвітницькій праці серед українського вояцтва.

Після 1991 р. докорінно змінилася історіографічна ситуація в материковій Україні: утвердився дух плюралізму в науковій творчості, змінилися пріоритети, методологія і методи досліджень, учені отримали доступ до заборонених раніше архівних матеріалів. Здійснена значна археографічна робота. Зокрема, у 1993 р. вийшов об'ємний збірник “Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали” (ред. Л. Винар і Н. Пазуняк), який містить найважливіші документи Державного центру, а також нариси про президентів УНР. Поштовхом на шляху долання догм і міфів навколо імені С. Петлюри стало відзначення у 1999 р. 120-ї річниці від дня його народження. На честь ювілею петлюрознавці організували низку наукових конференцій у Києві, Полтаві, Кам'янці-Подільському, Кіровограді, за матеріалами яких видані збірники праць. До цієї дати побачив світ третій том його статей, листів, документів (укладач – доктор історичних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка В. Сергійчук). 2006 року вийшов четвертий том унікального видання. Ці книги, будучи логічним продовженням перших двох томів (видані зусиллями української діаспори у Нью-Йорку 1956 та 1979 рр.), містять цілі пласти раніше невідомих документів, що віднайдені в архівах, переважно епістолярна спадщина С. Петлюри 1917–1926 рр.

Із сучасних українських істориків найбільший внесок у вивчення діяльності унерівського середовища міжвоєнного двадцятиліття зробили В. Трошинський, І. Срібняк, М. Павленко та Н. Сидоренко. Так, перший автор, досліджуючи історію Державного центру УНР, дійшов висновку, що “...для діяльності екзильного уряду були характерні вірність парламентсько-республіканським й демократичним традиціям УНР, засадниче неприйняття реакційних, але модних у той час тоталітарних політичних концепцій, чіткий державницький орієнтир, який, щоправда, не базувався на принципі соборництва” [4, с. 97]. Цінність праці В. Трошинського полягає й у тому, що він розглядає історичну долю, соціальну структуру, правове становище та політичну діяльність української еміграції в Європі під кутом зору необхідності творення цілісної концепції спільного історичного шляху розвитку українського народу.

У Польщі, як відомо, на інтернуванні знаходилась 15-тисячна Армія УНР та перебувало понад 10 тисяч українських біженців. І. Срібняк у монографії 1997 р. простежив діяльність екзильного уряду УНР щодо збереження та реорганізації інтернованої у таборах Польщі й Румунії Української Армії. У книзі також здійснено спробу комплексного аналізу військово-організаційних заходів Державного центру УНР, спрямованих на підтримку та подальше розгортання національного антибільшовицького руху на теренах України. Автор правильно зауважив, що “інтерновані козаки і старшини Армії УНР гідно тримали прапор соборності та самостійності України, нагадуючи всьому світові про непереможність і святість української національно-визвольної справи” [5, с. 48]. Цю тему І. Срібняк далі розвинув у монографії, що вийшла друком у 2000 р. Тут висвітлено обставини перебування у таборах Польщі та інших європейських країнах полонених й інтернованих вояків-українців у 1919–1924 рр., проаналізовано характер і основні напрямки організаційної, культурно-просвітницької та національно-патріотичної роботи в їх

середовищі. Історик довів, що, перебуваючи в дуже важких, навіть часом неможливих побутових умовах, українські комбатанти спираючись насамперед, на власні сили, спромоглися здолати зневіру та почуття моральної пригніченості багаторічного перебування на чужині, “давши світові справжні зразки надзвичайного героїзму і патріотизму” [2, с. 208].

Проблемі перебування військовополонених та інтернованих українців у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії присвячена монографія М. Павленка [6]. У ній автор значне місце відвів еволюції політики польської влади щодо інтернованої Армії УНР, режиму полону та його наслідків, матеріальній підтримці військовополонених українцями Галичини та діаспори, а також діяльності радянської агентури, спрямованої на розклад контингенту інтернованих у Польщі. Водночас дослідник торкнувся й тих аспектів проблеми, які були докладно висвітлені двома роками раніше І. Срібняком. Звісно, це певною мірою знизило науковий рівень книги М. Павленка.

У полі зору Н. Сидоренко перебувають періодичні видання, що з’явилися у середовищі інтернованих українців на чужині у перші повоєнні роки, а також національно-духовна й культурно-освітня діяльність еміграції. У праці “Задротяне життя” українських часописів на чужині (1919–1924)” (К., 2000) дослідниця з’ясувала, що на теренах Польщі у 1920–1924 рр. виникло понад 90 газет і журналів, вісників і бюлетенів, альманахів і збірників інформаційного, літературного, військового, релігійного, науково-популярного, фахового, сатирично-гумористичного спрямування, що ставили за мету національно-духовну організацію української суспільності у Другій Речі Посполитій. Н. Сидоренко слушно вважає, що інтернована Армія УНР за колючим дротом чужини “фактично утворила невелику Українську державу”, а преса допомагала у “пізнанні самого себе”, “гармонізації думок і праці”, виробленні національно-політичних орієнтирів, знаходженні свого призначення серед інших народів [6, с. 6].

З найновіших досліджень політичних процесів серед української еміграції в Європі та на українських землях у складі Польщі в період між двома світовими війнами слід відзначити колективну працю вчених Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України [7]. Не можна не погодитися з думкою авторів, що спільною стратегічною метою діяльності усіх українських політичних середовищ як в еміграції, так і на етнічних українських землях поза межами УРСР, було здобуття самостійної соборної України. Але проміжні цілі на шляху досягнення цієї стратегічної мети кожне з політичних середовищ уявляло по-своєму, відповідно до цього здійснювався й пошук внутрішніх та зовнішніх союзників, а також застосовувало різні методи реалізації як стратегічної мети, так і проміжних цілей [7, с. 8]. Нелегким для дослідників виявилось питання міжнародно-правового статусу Державного центру УНР в еміграції після підписання Польщею Ризького мирного договору. Проаналізувавши дискусію з цього приводу між професорами В. Маркусем і Я. Рудницьким на сторінках журналу “Сучасність” у 1986–1987 рр., київські історики прийняли точку зору першого: з погляду міжнародного права уряд УНР можна вважати екзильним лише у період його короткого перебування в Тарнові; згодом він став політичним центром, що символізував ідеали незалежності тієї держави, яка існувала у 1917–1921 рр. [7, с. 175].

Становище української еміграції у міжвоєнній Польщі певною мірою знайшло відображення у працях, присвячених життю та діяльності С. Петлюри. Із великої кількості літератури такого жанру вирізняється своїм науковим характером монографія С. Литвина “Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана” (К., 2001). В одному із розділів праці аналізується т. зв. “польський період” діяльності голови Директорії, акцентується увага на його зусиллях сконсолідувати державницькі сили української еміграції в Європі, подолати розкол в уряді УНР. Висвітлюючи заходи з активізації української зовнішньої політики, автор дійшов важливого висновку: Петлюру слід розглядати як першого українського політика, який найбільш послідовно відстоював західний вектор розвитку України і у цьому сенсі “можна вести мову про Петлюру-першопрохідця в цивілізовану Європу” [7, с. 459].

Деяких аспектів діяльності відділень Українського центрального комітету в Західній Україні торкнувся історик із Тернополя В. Івашук [8]. Щоправда, він здебільшого зосередив свою увагу на матеріальному становищі колишніх вояків Армії УНР, фрагментарно висвітлив їхні культурно-освітні акції, не з’ясував чисельності наддніпрянських політемігрантів у Східній Галичині і Західній Волині. Тим не менше, розвідка молодого дослідника засвідчує, що історія петлюрівської еміграції у міжвоєнний період як наукова проблема перестає бути в Україні винятково “київською”.

Демократичні зміни у Польщі після 1989 р. позитивно вплинули на поглиблення української проблематики в науково-історичному середовищі. Відрадно, що аналізована тема активно досліджується у декількох центрах. Можна ствердити, що її вивчення започаткував З. Карпус (університет Миколая Коперніка в Торуні). У перших працях він торкнувся окремих аспектів перебування і діяльності полонених та інтернованих українців у Польщі в 1919–1924 рр. [9]. 1997 року побачила світ монографія [10], яка є виправленою і доповненою версією докторської дисертації, захищеної наприкінці 1987 р. (перше скорочене видання цієї праці невеликим накладом вийшло друком у 1991 р.). У п'ятому розділі книги автор показав табірне життя інтернованих українців, подальшу їх долю аж до остаточної ліквідації проблеми інтернованих у Польщі у 1924 р.

Представником торуньської школи істориків є Е. Вішка. Він є автором численних праць, присвячених переважно українській еміграційній пресі у Польщі [11].

Підсумком наукової праці Е. Вішки за останні десять років стала монографія “*Emigracja ukraińska w Polsce, 1920–1939*” (Тогуń, 2004). У ній автор на широкій джерельній базі показує процес формування та правове становище українських емігрантів, виникнення Українського центрального комітету та його структур, діяльність українських громадських, культурно-освітніх і наукових установ. За підрахунками вченого, на території міжвоєнної Польщі було засновано й діяло (у різний час) близько ста клітин УЦК різного організаційного рівня [11, с. 654]. Е. Вішка проаналізував діяльність близько 70 відділень цієї громадської організації, причому більшою мірою тих, що існували на етнічних польських землях та Волині, і меншою – у Східній Галичині. До позитиву необхідно віднести й запропоновану ним періодизацію діяльності УЦК і назагал життя української еміграції в Польщі: 1921–1923, 1923–1928, 1929–1936, 1937–1939 роки [11, с. 623–626]. Дуже важливим є й те, що історик підкреслив роль петлюрівської еміграції не тільки для українського визвольного руху, а й для розвитку господарства, науки і культури країни, яка дала їй притулок [11, с. 628].

До когорти фахівців проблеми належить заступник директора Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі О. Колянчук. Його перу належить п'ять книг і ще більше статей польською [12] та українською [13] мовами, присвячених питанням військової еміграції. Найбільший науковий інтерес становить його монографія “*Українська військова еміграція в Польщі (1920–1939)*” (Львів, 2000), за яку він отримав науковий ступінь кандидата історичних наук (спеціальність – військова історія) у спеціалізованій раді Національного університету “Львівська політехніка”. У книзі досліджується роль української військової еміграції в Польщі у збереженні державно-соборницьких традицій народу після поразки українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Ці процеси з'ясовуються на підставі аналізу політики Державного центру УНР в екзилі, діяльності військового міністерства та командування інтернованої армії. О. Колянчук добре висвітлив табірні побутові умови, однак йому не завжди вдавалося з'ясувати чисельність інтернованих українців у кожному окремому таборі. Відзначене стосується кількості загиблих там колишніх вояків Армії УНР. Крім того, дещо схематично показана діяльність комбатантських громадських організацій та освітніх установ.

Проблемою української еміграції в Польщі займається також Р. Потоцький (Інститут Центрально-Східної Європи в Любліні). У монографії “*Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej*” (Lublin, 1999) автор зосередив увагу на діяльності нелегальних державних і військових структур УНР. Дослідник вважає, що “...за допомогою II Речі Посполитої діаспора збудувала надзвичайно розгалужені структури, які сміливо можна назвати українською підпільною державою в еміграції. Їх основна мета полягала в реституції Української Народної Республіки” [11, с. 377]. Однак праця грішить фактологічними помилками, за що зазнала справедливої критики істориків [14].

Ще одним осередком вивчення теми є Ягелонський університет (Краків). Тут у 1999 р. Я. Брускі захистив докторську дисертацію, присвячену політичній діяльності Державного центру УНР у 1919–1924 рр. Наступного року опублікована монографія, в якій знайшли відображення результати його наукових пошуків, а через чотири роки – модифікована версія цієї праці [15]. У дослідженні автор приділив головну увагу концепції української зовнішньої політики, функціонуванню еміграційної дипломатії, зокрема діяльності ДЦ УНР на міжнародному форумі, його заходам щодо підтримки українського національно-визвольного руху країнами Антанти.

Уже згаданий З. Карпус разом із В. Резмером започаткували археографічну серію “*Obozy jeńców i internowanych 1914–1923*” (Тогуń, 1997), в якій публікуються документальні матеріали не лише з Тухолі, але й Пікулич, Щипйорно, Александрова, Калішу, Домб'є, Ланцута.

Окремих аспектів теми торкалися В. Бонусяк, Р. Жерелік, С. Степень, Р. Висоцький, М. Шуміло та ін.

Отже, діяльність української державно-політичної еміграції в Польщі 1920–1930-х рр. стала предметом підвищеної уваги українських і польських істориків від початку 90-х рр. ХХ ст. Причому ця тема в Україні і донині залишається переважно регіональною (тобто є монополією київських дослідників). У Польщі вона переросла регіональні межі: першими її почали розробляти історики Торуня, згодом – Перемишля, Кракова і Любліна. Ще одна характерна ознака розвитку теми – кооперація зусиль учених двох країн шляхом організації спільних наукових конференцій, публікації праць істориків Польщі в Україні, а українських – у Польщі, узгодження наукових позицій тощо.

Стосовно ступеня вивчення проблеми, то варто зазначити, що історики назагал добре розкрили становище української політичної еміграції в Польщі, діяльність УЦК та його відділів на етнічних польських землях, міжнародно-правовий статус уряду УНР в екзилі, діяльність українських громадських організацій на чужині. Тим не менше, низка питань залишаються малодослідженими або й зовсім не вивченими, а саме: функціонування уряду, військово-розвідувальна робота, діяльність політичних партій та відділів УЦК у Східній Галичині. На порядку денному написання більшої кількості біографічних нарисів про діячів петлюрівської еміграції, а також створення мартиролога вояків Армії УНР, які померли на території II Речі Посполитої.

1. Литвин С. Симон Петлюра й українська еміграція. *Історіографія проблеми* // Науковий Вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – № 1 – С. 167–175.
2. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924 рр.). – К., 2000.
3. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). – Львів, 2000.
4. Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994.
5. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). – К., 1997.
6. Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919–1924 рр.). – К., 1999.
7. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – К., 2003. – Т. 5.
8. Іващук В. Діяльність відділень Українського центрального комітету в Західній Україні у 1920–30-х роках // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 1. – С. 95–102.
9. Karpus Z. *Obóz internowanych nr 7 w Tucholi (wrzesień 1921 – styczeń 1923)* // *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w województwie Pomorskim (1920–1939)*. – Toruń, 1991. – S. 143–157; його ж. *Rosjanie i Ukraińcy w Toruniu w latach 1920 – 1939* // *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku*. – Toruń, 1993. – S. 81 – 97; його ж. *Pobyt żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obszarach internowania w Polsce w latach 1920–1924* // *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od sriedniowiecza po współczesność*. – Toruń, 1996. – S. 455–464 та ін.
10. Karpus Z. *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*. – Toruń, 1997.
11. Wiszka E. *Prasa obozowa żołnierzy armii URL internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920–1924* // *Rocznik Kaliski*. – Kalisz, 1996/1997. – T. XXVI. – S. 153–168; його ж. *Prasa wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920–1924* // *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. – Toruń, 1997. – S. 309–327; його ж. *Українська еміграційна преса (Варшава, 1920–1924 рр.): Анотований бібліографічний покажчик* // *Збірник праць науково-дослідного центру періодики*. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 453–465; його ж. *Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.)*. – Львів, 2002 та ін.
12. Kolańczuk A. *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939*. – Kalisz-Przemysł-Lwów, 1995; його ж. *Żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowani w Polsce (1920–1924)* // *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. – Toruń, 1997. – S. 273–307 та ін.
13. Колянчук О. *Незабутні могили*. – Львів, 1993; його ж. *Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. ХХ ст. у Польщі*. – Львів 2003 та ін.
14. Wiszka E. *Neudana próba (R.Potocki. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej, Lublin 1999. – 383 c.) [rec.]* // *Zeszyty Historyczne*. – Paryż, 2001. – Z. 136. – S. 206–217.
15. Bruski J.J. *Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*. – Kraków, 2000.